

Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara Esir Düşen Türk Askerleri Üzerinde Bolşevik İhtilali'nin İktisadi Yansımaları

Merve Üner*

Giriş

Bilindiği üzere, 20. yüzyıl Rusya için adeta ihtilallerle başlayan dönemi teşkil etmektedir. Rus tarihinde önemli bir noktada yer alan bu ihtilallerden birincisi, Çarlık rejimin sosyal ve ekonomik gelişmelere uygun biçimde dönüşmemesinden kaynaklanan 1905 Devrimi¹, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı esnasında vuku bulmuştur. İkincisi ise, ekonomik eşitliği, toplumu ve kolektif mülkiyeti öne çıkaran Marksist dünya görüşünü getiren, 1917 Bolşevik İhtilali'dir.²

Özellikle 1917 yılı Rusya tarafından ağır problemlerle başlayan bir süreci göstermektedir. Rus devrimi iki aşamada gerçekleşmiştir. İlki Şubat (Mart), ikincisi Ekim (Kasım) aylarında patlak veren ihtilaller, şüphesiz ki aynı yılın en büyük hadisesidir.³ Bunun yanı sıra, bir türlü bitmek bilmeyen Birinci Dünya Savaşı'nın da ülke ekonomisine verdiği zararlar yaşamın her safhasında net bir şekilde görülmekle birlikte, hiçbir şekilde sesini duyuramayan halka, Çarlık Rejimi'ne karşı şiddetli bir başkaldırdan başka bir seçenek bırakılmadığı inkâr edilemez bir gerçektir.

Mart 1917'de başkentte yapılan grev ve sokak gösterileri, Rusya'da Şubat Devrimi olarak bilinen bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Ordunun bir kısmının da⁴ isyancılar tarafında yer alması hükümet güçlerini zor durumda bıraktığı gibi silahlı kalabalık

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/ TÜRKİYE, merveuner@balikesir.edu.tr ORCID:0000-0002-1657-9921

- 1 Kezban Acar, "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XIII/24, 2008, s. 79.
- 2 Bayram Kodaman, "Bolşevik İhtilali ve Türkiye", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2012, S. 25, s. 65.
- 3 Rusya'daki Şubat ve Ekim ihtilalleri hakkında şu kitapta oldukça geniş bilgi vardır: Edward Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, C II, Metis Yayınları, İstanbul 2005, s. 20-45.
- 4 Petrograd Ajansı'nın haberine göre; Petersburg'un garnizonu ve 3.000 kişi de ihtilalcilere iltihak etmiştir. Bu haber 15 Mart 1917 tarihinde Yirminci Kolordu Kumandanı Mirliva Abdülkerim tarafından 50'nci Fırka Kumandanlığı'na bildirilmiştir. ATASE, A.6-12836,K.5232,D.33-F.27.

kısa zamanda devlete ait önemli binaları ele geçirerek bakanların bulunduğu Marinski Sarayı'nı kuşatmıştır. İşin ciddiyetini anlayan Çar II. Nikolay'ın Petrograd'dan⁵ kaçmaya zoraki bırakılması, akabinde başkent'in isyancıların eline geçmesiyle de devrimin gerçekleşmiş olduğu ortadadır.⁶ Ardından Rus meclisi "Duma" üyeleri tarafından geçici bir hükümet yönetimi devralmıştır. Hükümet Başkanı Prens Lvov, Dışişleri Başkanı Miljukov, Adalet Bakanı Kerenski idi. Bu kişiler, Ekim (Kasım) 1917'de Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine kadar iş başında kalmışlardır.⁷ 12 Mart (O zamanki Rus takvimine göre 27 Şubat) Çarlık rejiminin sona erdiği ve ihtilalin kesinlikle galip geldiği gün olarak tarih sayfalarına geçmiştir.

Diğer noktada, devrim bile her şeyin iyiye gittiği yönünde değildir. Rusya'da vaziyet gün geçtikçe kötüye gitmekteydi; Geçici Hükümet hiçbir kuvvet ve nüfuza sahip değildir. Asker ve işçi buhran içinde olup, Petersburg'da her gün gösteriler ve kanlı çarpışmalar cereyan etmiştir.⁸ Zira, Rus ekonomisi iflas etmiş durumdaydı. Mali düzen karışık, bozuk ve adaletsizdi. Fabrikalar birbiri ardınca kapandığı gibi ürün fiyatları da buna istinaden artıyor, halk açlıkla pençeleşmekteydi. Yalnız Mayıs ve Temmuz ayları arasında yaklaşık 439 fabrika kapanmıştır.⁹ Rusya'da pek çok yerde köylüler zenginlerin mallarını yağma etmiş ve meskenleri yakmışlardır.¹⁰ Geçici Hükümet ise, ülkeyi ekonomik buhrandan kurtarmanın yollarını arasa da, kurtarıcı olarak doğru dürüst bir politika üretmez hale gelmiştir.

Neticede, Geçici Hükümet'in ömrü de olumsuz devam eden gelişmeler nedeniyle uzun sürmedi. "Barış" vaat eden Bolşeviklere destek her geçen gün arttı ve bu desteğin sonucunda 24-25 Ekim/6-7 Kasım 1917'de Bolşevikler bir hükümet darbesi ile Geçici Hükümeti devirerek iktidarı ele geçirmişlerdir.¹¹

5 1914 yılı Ağustos ayında başkent St. Petersburg'un adı Petrograd olarak değiştirilmiştir.

6 Ramin Sadıkov, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/48, Ankara 2010, s. 102.

7 Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 23.

8 Kılıç, *age.*, s. 26.

9 Sadıkov, *agm.*, s. 102. Arşiv belgeleri gereğince ihtilal öncesi de Rusya'daki durum çokta iç açıcı değildir. 16 Ocak 1915 yılı arşiv belgesine göre, son yarım asırda Rusya'da 250 ticarethâne iflas etmiştir. ATASE, A.1-2, K.445, D. 925, F.2.

10 ATASE, A.6-12836, K.5232, D.33, F.32-2. Yine gazete havadislerine göre, köylü isyanları her yere taşkın bir sel gibi yayılmaktaydı. Bu haberler doğrultusunda, köylülerin pek çok kasabaya hücum ederek depo taburu ve zabıtları de katlettikleri belirtilmektedir. ATASE, A.6-12.836, K.5232, D.33, F.29-1.

11 Bkz. Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Meclisi (İç Rusya ve Sibiryâ Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi-1917-1919)*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1998, s. 158-160.

Bu süre zarfında ihtilalin etkileri sadece Rus halkını değil, ülke toprakları içerisinde yer alan esirlerin de, bu havadan etkilenmesine sebep olmuştur. Yaşanan ihtilalin etkilerinin halka iktisadi, siyasi, kültürel ve milli açıdan yansıdığı yadsınamaz. Bu etkilerden şüphesiz hepsi önemli olmakla birlikte biz, Türk esirlerin Bolşevik İhtilali süreci, öncesi ve sonrasında bilhassa ekonomik şartların olumsuz tesiri altında kalmalarını konumuzun aydınlatılması açısından değerlendireceğiz.

Bolşevik İhtilali Öncesinde Rusya'daki Türk Esirlerin İktisadi Açıdan Durumları

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yürürlükte olan, savaşan tarafları ilgilendiren 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi önem arz etmektedir. İnsanlığı büyük acılardan ve felaketlerden uzak tutmaya yönelik olan bu sözleşmenin hükümlerine, yine bu sözleşmeye uyacaklarına dair söz veren birçok devlet tarafından uyulmadığı görülmektedir. Harp esiri statüsünün uygulandığı bu sözleşmeye taraf olan bir devlet olarak Rusya hükümeti de sözleşmeye aykırı davranan bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savaş esirleri konusunda yaşanan eksiklikleri gidermeyi amaçlayan sözleşmelerden biri olan Lahey'in kara savaşlarını düzenleyen II. bölümünün 17. maddesine göre “*Harp esiri subaylar, Hükümetleri tarafından ödenmek üzere, alkonuldukları ülkenin aynı derecedeki subaylarının hak ettikleri maaşı alacaklardır.*” ibaresi yer almaktadır.¹² Madde esasında, Rusya'nın topraklarında bulunan esir subaylara iâşe ve diğer masrafları karşılığı olarak sahip olduğu rütbeye göre maaş vermekle hükümlüydü. Yine aynı sözleşmenin 7. maddesine göre, “*Savaş esirlerini ele geçiren taraf, onların bakımını üstlenmekle yükümlü kılınmıştır.*” Bu maddeye göre, savaş esirlerine yiyecek, giyecek, kamp alanları bakımından kendi askerlerine sağladığı imkânları sağlamak ve onlara kendi askerleriyle aynı muameleyi yapmakla yükümlüydü.¹³ Ancak başta Rusya olmak üzere diğer devletlerinde sadık kalmadığı uluslararası hukuk sisteminin geliştirilmesi için ortaya atılan Lahey ve diğer sözleşmeler gerek 1907'den sonra yapılan savaşlarda, gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, sözleşme çerçevesinde Rus hükümeti, esirlere rütbelerine göre ödeme yapmakla yükümlüydü. İhtilal öncesi küçük rütbeli subaylara ayda 50 ruble, kurmay subaylara 75 ruble ve generallere 100 ruble

12 Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 46.

13 Arslan, *age.*, s. 43.

ödediği, bunun yanı sıra erler yiyeceğe para ödemezken, subayların yiyecekleri Ruslardan satın almak zorunda kaldığı bilgisine kaynaklardan erişmekteyiz.¹⁴ Ancak Rusya hükümeti tarafından Türk esirlere yapılan aylık ödenekle esirlerin geçim sağlaması oldukça güçtür. Zira bu güç durum, Moskova esir kampında bulunurken Halil Ataman'ın 29 Eylül 1916 tarihli hikâyesinden anlaşılmaktadır: “Bugün 22 kapık bedel ile yemek yedik. Bu 22 kapık bedel ancak bir öğün içindi, başka yiyecek yok. Peynirin fundu (430 gram) 110 kapık, yağın fundu 160 kapık, sadece domuz sucuğu bol, hem de ucuz.”¹⁵ Bir yedek subay olarak aylık 50 ruble maaş alan Halil Ataman'ın ve onun gibilerin esaret sürecinde geçim konusunda ne kadar zorluk çektiğini düşünmek zor olmasa gerek.

Belirtilen miktarlar, esir subaylara iâşe ve diğer masraflarını karşılaması için uygun görülmiştir. Eğer ki esir subaylar, hükûmete ait olan binalarda iskân edilmediyse, kendilerine iskân masrafı olarak ikinci bir ödeme yapılması zorunluymuştu. Ancak evlerde ve otellerde iskân edilmeye mecbur bırakılan esir subaylar için Rus hükümeti tarafından ikinci bir ödenek yapılmadığı gibi kaldıkları ev ve otellerin parası da maaşlarından kesilmiştir.¹⁶ Yaşananlar Rus idaresinin Bolşevik ihtilali öncesi keyfi hareket ettiğinin göstergesidir.

İhtilal öncesi Türkler tarafından Rus esir kamplarında en çok şikâyet edilen şey yemek miktarının yetersiz ve yemeklerin kötü olmasıdır. Türk esirlerin hatıratlarına bakıldığında gıdasızlığa dair imalar oldukça yaygın olmakla birlikte yemek azlığının gündelik yaşantıyı olumsuz etkilediği yönündedir.¹⁷ Rusların ekseri günler bir parça kuru ekmek verdiklerini ve aç kaldıklarına dair feryat ve şikâyetlerine hiç kimsenin ehemmiyet vermediğini İhsan Latif, hatıratında esirlerin

14 A.Süleyman, “Esaret Hatıraları”, *Vakit*, 25 Teşrin-i Evvel/Ekim 1336/1920, No:1034; ATASE, A.1-2, K.313, D. 1269/552, F.12; ATASE, A.1-110, K.2190, D.5, F. 7-10; ATASE, A.1-110, K.2190, D.5, F.3; Tahsin İybar, *Sibirya'dan Serendib'e*, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s. 35; Taşkıran, Cemalettin, *1. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 215; Raci Çakıröz de subay ve üst subaylar için 50 ve 75 ruble, generallere 1000 ruble ödendiğinden bahsetse de Çakıröz generallere verilen ödenekte yanlış bilgi vermektedir. Raci Çakıröz, “Türkistan'da Türk Subayları”, *TDTD*, 1 Ocak 1987, s. 21.

15 Halil Ataman, *Harp ve Esaret Doğu Cephesi'nden Sibirya'ya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 138.

16 A.Süleyman, Esaret Hatıraları, *Vakit*, 22 Teşrin-i Evvel /Ekim 1336/1920, No:1031.

17 Mustafa Fevzi Taşer, “*Cepheden Cepheye Esaretten Esarete*”, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, s. 77; Merih Baran Erbuğ, *Kayıbolan Yıllar Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıcamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı*, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 211; Mehmet Arif Ölçen, *Vetluga Irmağı Kafkas Cephesi'nde Sarıcamış ve Soması 1916-1918*, Ümit Yayınevi, Ankara 2006, s. 76-77.

durumu gözyaşları içerisinde anlattığına tanık olduğundan bahsetmektedir.¹⁸ Yine konu mahiyetinde, Nargin Adası'nın zorlu şartlarına karşın, var olan şanslı esir Türkler ise Bakülü milyoner Hacı Zeynel Abidin Tagiyef sayesinde beyaz unlu ekmeğe yiyebildiklerini aktarmaktadırlar. Ancak gıda sıkıntısının başladığı ihtilal döneminde Rus hükümeti tarafından esirlere verilen ekmeğin kalitesinin bozulduğundan ayrıca miktarının da azaldığı belirtilmektedir.¹⁹

Esir subayların, aç kalmanın yanı sıra su bahsinde de hatıratlarda şikâyetleri mevcuttur. Elde edilen verilere göre, diğer kamplara nazaran özellikle Nargin Adası'nda bulunan esirlerin en çok içme suyuna muhtaç olduğu bildirilmektedir. Tarihçi Ramazan Balcı araştırmasında, esirlere altı gün hiç su verilmediğinden, şehirden kayık ve gemilerle gönderilen suyun ise öncelikle esir kampından sorumlu Rusların kendileri için kullandığı, su ancak onlardan arta kalırsa esirlere dağıtıldığı malumatını vermektedir.²⁰

Anlaşılan o ki, esirler ihtilal öncesinde de çok iyi yaşam şartlarına sahip değildir. Ne yazık ki Sibiry'a gönderilen Türk savaş esirleri için ilk başlarda kendi kaderlerine terk edilmiş denilebilir. Osmanlı Devleti henüz Birinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi nedeniyle önceleri Rusya'daki Türk esirleriyle ilgilenememiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin müttefikleri veya tarafsız devletlere ait olan Kızılhaçlar Rusya'daki savaş esirlerine yönelik yardım gönderme işi ile meşgul olmuşlardır.²¹

Esirlere gerekli desteği sağlayabilmek adına bir araya gelen Cenevre, Hamburg, Moskova, Petrograd Kızılhaçları ve de özellikle İsveç Kızılhaçı'nın öncülük etmesiyle esirlerin ihtiyaç duyduğu gıda, giyim ve sağlık malzemelerinin yanı sıra esirlerin kullanabileceği her türlü malzeme paketler halinde milliyet farkı gözetmeksizin esirlere ulaştırılarak, dağıtımı sağlanmıştır. Ayrıca yine Rusya'daki esirler için Almanya'da da halk kampanyasıyla sevgi hediyeleri adı altında yardım toplanmıştır. Kızılhaçların yardımları bunlarla da sınırlı değildir, bu komitelerin iş birliğiyle ortaya çıkan bir diğer çalışma ise muhtaç esirlere nakit para yardımı yapılmasıdır.²² Bu yardımlaşma organizasyonu Kızılhaç delegelerinin

18 İhsan Latif, *Bir Serencam-ı Harp*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 53.

19 Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıraların*, Mevsimsiz Yayınları, Ankara 2007, s. 56-57.

20 Akif Aşırılı, *Nargin Sarıkmaş-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013, s. 31.

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tülin Uygur, *I. Dünya Savaşı'nda Esir Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 92-125.

22 Geniş bilgi için bkz. Uygur, *age.*, s. 92-98.

aktardıklarına göre, Rusya’da yaşanan Bolşevik İhtilali öncesi ve sonrası yani Birinci Dünya Savaşı boyunca devam ettiği yönündedir.

Ancak esirlere, yardım kuruluşları tarafından gönderilen kolilerde esirlerin firar etmesini kolaylaştıracak eşyaların olmaması için koliler sıkı bir şekilde kontrol edilmiş, hatta gönderilen paralar esirlere ihtiyaçları kadar verilmiştir. Esirlere birden fazla elbise verilmemesi ve yerli ahali elbisesi giymelerinin yasaklanması da firar etmelerini önlemeye yönelik alınan bir diğer tedbirdir.²³

İhtilal öncesi Rusya’da yaşamlarını sürdüren yerli Müslüman-Türk cemaatleri de özellikle Kazan Türkleri ile Azerbaycan halkının Türk esirlere ellerinden gelen yardımı yaptıkları bilinmektedir. Bu maksatla esirlerin buldukları şehirlerde yardım komiteleri kurulmuş ayrıca gazeteler aracılığıyla yardım kampanyaları açılmıştır. Ancak Rusya Müslümanları tarafından gerçekleştirilmek istenen yardım faaliyetleri ihtilal öncesi sınırlıdır. Sebep olarak ise Rusya’nın esirlere yönelik yardım faaliyetlerine engel olması görülmektedir. Bu yüzden Rusya Müslümanlarının asıl faaliyetleri 1917 İhtilali’nden sonraki zamana aittir.²⁴

Bolşevik İhtilali ve Sonrasının Türk Esirlere İktisadi Açından Etkileri

Rusya, 1917 ihtilal sürecinde maddi ve manevi açıdan belki de en çalkantılı dönemini yaşıyordu. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Rusya’da 14 milyon kişi silah altına alınmıştır. Köylülerin ve amelelerin en bereketli oldukları yaşlarda askere alınmış olmaları ziraat faaliyetlerinin ve fabrika imalatlarının düşmesinde etkili. 1917 yılına girerken Rusya’da yiyecek bunalımı baş gösterdi. Karaborsacılıkla beraber, her şeyin fiyatının yükselmesiyle, hayat pahalılığının da her geçen gün kendisini hissettirmeye başladığı açıktır.²⁵ İşte bu şartlarda Rusya hızla ihtilal sürecine girmiştir. Tabii Rusya’nın içine girmiş olduğu bu ihtilal girdabından etkilenen sadece kendi halkı değildir. Rusya’yı bir ihtilalin eşiğine getiren şartların esir kamplarındaki savaş esirlerini daha fazla etkilediği bir gerçektir. Özellikle esirler arasında yaşanan ihtilal yiyecek, giyecek ve içecek açısından zorluk çekilmesine neden olmuştur.

Şubat ihtilali olduğu sırada Rus halkı fırınların önünde “*chleba, chleba*” (ekmek) diye bağırırken²⁶, bu trajediyi yıllardır yaşayan Türk esirler durumu açlıktan ölecek

23 Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Yabancı Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 81.

24 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 444-445.

25 Kurat, *age.*, s. 423-424.

26 Kurat, *age.*, s. 433.

gibiydik diye ifade etmektedirler.²⁷ Yemek durumu, yaşantılarını hep olumsuz yönde etkilese de devrim sonrasında durumun daha da kötüleştiği hatıratlarda aşikârdır. Haftalarca süt, yağ, şeker vb. temel maddelerden yoksun bırakıldıkları gibi ihtilal öncesi esirlere verilen çornihilepe²⁸ dahi hasret kaldıklarını ortak bir şekilde dile getirmektedirler.²⁹ Yaşananlar nedeniyle Osmanlı esirleri Rus ihtilali öncesindeki yaşantılarını iyi günler olarak tanımlamaktadırlar.

Domçirkina kasabasında hapsedilen Faik Tonguç hatıratında ihtilal sonrasında yemek teminiyle ilgili sıkıntısında şunları yazmıştır: “İki aydan beri devam eden ekmeğe meselesi bugünlerde aşırı bir dereceye vardı. Kumandana aç olduğumuz söylendi. Bizi böyle açlıktan öldürecekmişiz, beynimize birer kurşun sıkın daha kolay ölüyoruz! Denildiyse de üzülmedi. Karşılığında: Ne yapalım yok, yokluktan anlamaz mısınız? Halk ekmeğe için birbirinin gırtlığına sarılıyor.”³⁰ Bu ifadeden anlaşılan o ki, koca Rus ülkesinin yokluk içinde kıvrandığı, yokluğun bölgesel olmadığı gerçeğidir. Faik Tonguç ise hatıratının devamında konuya dair şöyle bir çözüm yolu bulduklarından bahsetmektedir: “Ambarda salamura lahanadan başka bir şey kalmadığından tuzlu lahanaya da razı olduk. Üç beş saat su içinde beklettikten sonra tuzunu hafifletir, kaynatır yerdik.”³¹

Rusya'daki Türk esirlerin yetersiz yemek sonucunda sağlıkları da tehdit altındadır. Özellikle iskorbüte hastalığı karşısında yapılabilecek bir şey söz konusu değildir.³² Kaç kişinin bu hastalığa yakalandığına dair istatistiksel bir veri olmasa da, bu hastalığın yaygın olduğu hatıratlarda yer almaktadır.

Rusya'da ihtilal gerçekleşince kamplarda denetimin azalmasıyla beraber, yeni yönetim esirlerin serbest olduğunu açıklaması üzerine Türklerin bir kısmı kamplara yakın kasaba ve şehirlerde iş bulmaya niyetlenirken, bir kısmı da ülkenin bu karışık durumundan dolayı kamplarda kalmayı uygun görmüşlerdir ya da Rus muhafızlar tarafından kamplarda zorunlu tutulmaya devam edilmişlerdir. Bunların haricinde

27 Ölçen, *age.*, s. 119.

28 Siyah renkli ve çamurdan oluşan bir çeşit Rus ekmeği. Savaş dönemlerinde yaşadıkları sıkıntı sebebiyle Ruslar, ekmeğinde kullanılan tahıl oranını düşürerek, ekmeğe tahıl harici katkılar kullanmak zorunda kalmışlardır.

29 Erbuğ, *age.*, s. 59-60.

30 Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Amları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 223.

31 Tonguç, *age.*, s. 223.

32 İskorbüt, C vitamini eksikliğinden kaynaklanan diş eti şişmesidir. Hasan Basri Efendi, esaret günlerinde kaleme aldığı günlüğünde, sebzesizlik yüzünden dişlerinde ortaya çıkan iskorbüte için, deva olarak lahanadan yaptıkları turşudan bahsetmektedir. Bedrettin Görgün, *Bir Gemi Kâtibinin Esaret Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 209.

dilencilikle geçinen Türk esirler de mevcuttur.³³ Rusya'daki yeni yönetim esirlerin serbest olduğunu ilan etse de, bu durumun her kampa aynı yansımadağı ortadadır.

Yukarıdaki bilgilerde Türk esirlerin ihtilal öncesi Rus hükümeti tarafından ödenen maaşlarına dikkat çekmiştik. Subay maaşları devrim ile birlikte tehlikeye girmiş, fakat bir süre daha periyodik olarak ödense de ardından Türk esirlerin maaşları kesilmiştir.³⁴ Ancak Şubat Devrimi ve Ekim Devrimi yani 10 Mart-7 Kasım 1917 tarihleri arasında iâşe bakımından hayli sıkıntı çeken Nikolsk kasabasında bulunan esir Türk subayların kendi durumlarına dikkat çekebilmek için Kerenski hükûmetine mektup yazmaları da önem arz etmektedir:

16.10.1917

“Nikolsk: Vologda Vilayeti

Petrograd'da Başvekil Mösyö Kerenski Cenablarına,

Efendim, biz biçâreler bu meşum cihan harbinde Rusya hükümetine esir düştük. Esaret bizi vatana hizmetten aciz olanlar sırasına koydu. Burada hastalar derhal hastaneye kabul edilmediği gibi, bize parasına muâlece dahi verilmiyor. Mahiye almakta olduğumuz 50 ruble iâşemize bile kifâyet etmediği halde, ilaçları da bu para ile tedarike mecburuz.

Şehir pazarından mevâdd-ı iâşe tedarikine giden zabitimize kartukça tesmiye olunan nizâmât mucibince tedarikine mecbur oldukları mevâdd-ı almamıza zabita müdahale ediyor. Buranın merkez kumandanı Yüzbaşı Vampoviç bize bir şey yapamayacağını ithaf ediyor.

Her gün kuvvetten düşüyor ve ölüm tehlikesinde bulunuyoruz. Ahvalimizin ıslah ve

İhtiyaçlarımızın tehvini için size müracaat ediyoruz. Burada bulunan 105 Osmanlı zâbiti namına size müracaat ediyor ve talebimizi isâf edeceğinizi kavîyyen ümid ediyorum.

Cevabınızı intizaren takdim-i ihtiramat ve teşekkürat eylerim.

105 Osmanlı Zâbiti Namına En Kıdemlileri

Miralay Ahmet Mithat³⁵

Aslında burada Şubat Devrimi'nden sonra ortaya çıkan sıkıntılar sadece Nikolsk kampıyla sınırlı değildir. Sibirya'da kamplarda bulunan esirler önce maaşlarını, daha sonra da iâşe haklarını kaybetmişlerdir.

33 Tonguç, *age.*, s. 223. Aslında

34 “Esaret Günlerinin Hatırası”, *Sabah*, 1 Temmuz 1334/ 1918 No:10283.

35 ATASE, A.1-110, K.2190, D.5, F.4.

Tabi bu süreçte esirlere yardım amaçlı hareket eden Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Murahhası Yusuf Akçura ön plana çıkacaktır. 1917 yılında görevlendirilen Akçura, başta İsveç ve Danimarka olmak üzere Alman ve Avusturya-Macaristan temsilcilikleri aracılığıyla çeşitli maddi yardımları Rusya'daki savaş esirlerine ulaştırmaya çalışmıştır.³⁶ Osmanlı Hükûmeti tarafından Türk esirlerine ödenen bir maaşın olmaması ve de Rusya Hükûmeti tarafından verilen maaş, aynı zamanda erzakın da kesilmesiyle esirlerin çok sıkıntıya düştükleri göz önüne alınarak, Yusuf Akçura ve Osmanlı Kızılayı aracılığıyla esirlere bir defaya mahsus nakdi yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Yusuf Akçura durum değerlendirmesi yaptığında bu nakdi yardımın esirler için yeterli olamayacağını ön görmüş ve Rusya'daki savaş esirleri için İsveç Kızılhaçı'ndan bu konuda destek istemiştir. Edilen talep üzerine İsveç Kızılhaçı'nın delegeleri vasıtasıyla aydan aya zabitlere ellişer ve neferlere onar rubleden ibaret nakdi yardımın dağıtılmasına başlanmıştır.³⁷ Akçura'nın raporunda, aslında ilk başta Rusya'daki esirler için yiyecek paketleri göndermeye kalkışmış olduklarını, ancak esirlerin durumunu anladıktan sonra para gönderilmesinin uygun görüldüğü geçmektedir.³⁸ Para yardımı sonrasında ise Kızılay delegesinin teşebbüs ve iştirakiyle özellikle Ramazan ayında ve bayramlarda Türk esirlere yiyecek yardımı yapıldığı bahsi de söz konusudur.

Yine de bilinen şu ki, savaş şartlarının oluşturduğu ortam içerisinde çıkarak Rusya'ya gönderilen malul esirler kıyafet sıkıntısı da çekmekteydi. Bunun için Osmanlı Harbiye Nezareti temsilcisi Seyfi Bey, Alman Harbiye Nezareti temsilcisi General Frederich'ten 25.000 kışlık elbise sözü almıştır.³⁹ Daha sonra, verilen sözün tam olarak tutulmadığı anlaşılmışsa da yine de kısıtlı bir Alman kışlık elbisesi dağıtımı yapıldığı bilinmektedir. Esirlerin hemen hepsi sağlık koşullarının yetersizliğinden, hasta ve sakatların fazlalığından ve en çokta elbiseye ihtiyaçlarının olduğundan bahsetmektedirler. Ayrıca esirlerin çektiği elbise sıkıntısı Akçura'nın raporunda şu sözlerle ifade edilmektedir. "*Kış başlıyordu. Esirlerimizden bazılarının iç*

36 Akçura'nın belirttiğine göre; Savaş esirlerine 44 bin Danimarka kronu İsveç Kızılhaçı'na Rusya'daki Osmanlı esirlerine dağıtılmak üzere verilmiştir. Mehmet Karataş, *Birinci Dünya Savaşı Sonrası Rusya'da Esaret Yılları Yusuf Akçura*, Altın Post Yayıncılık, Bahkesir 2012, s. 25-41.

37 Karataş, *age.*, s. 38-39; Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İskandinavya'dan Sibiryaya Hilal-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoğlu Yusuf*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 52.

38 Karataş, *age.*, s. 27-28.

39 Yusuf Akçura, *Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, Matbaa-i Orhaniye, Dersaadet 1335, s. 4.

*çamaşurları bürüdete(soğukluk) karşı mahfuz için kifayet edemeyecek bir halde idi.*⁴⁰ Durum üzerine Akçura, temin edebildiği kışlık don, gömlek, ayakkabı ve kaput (palto) satın alarak, en muhtaç olan esirlere neferler aracılığıyla dağıttığını da yine raporuna eklemektedir.⁴¹

Dikkat çeken bir başka noktada Rusya coğrafyasında yaşayan Kazan Türkleri, Tatarlar, Azeriler, Türkistanlılar gibi Türki unsurlar tarafından yardım komitelerinin desteğidir. Oluşturulan komiteler aracılığıyla kamplardan kaçmaya cesaret edenlere, para, giysi, sığınacak yer temin etmekle esirlerin içinde bulunduğu zor koşulları hafifletmeye çalışmışlardır. Konuyla ilgili olarak Akçura; “*Rusya’da sakin Müslümanlar, yani Şimal Türkleri, Osmanlı üserasına her türlü ve birçok muavenette bulunmuşlardır. Daha Çar idaresi devam ederken bile bazı mahallerde üseraya muavenet komiteleri teşkil ederek yakınlarındaki karargâhlara bilhassa erzak vermek suretiyle muavenet ettikleri gibi, teşebbüs-i zatileriyle karargâhlardan kaçıp memlekelerine avdet eden müteşebbis ve cesur esirlerimize her türlü teshilat ihzar etmişler ve nakdi ve fikri muavenetlerini esirgememişlerdir ve bu yolda muavenetlerinden dolayı bazı Müslümanlar, Çar hükümeti tarafından mücazata bile duçar olmuşlardır*” diyerek on altı yardım komitesinin isimlerini vermektedir.⁴²

İhtilal öncesi Rusya, yerli halkın esirlere yardımını engellemesine karşın, ihtilal sonrası Rusya’daki düzenin bozulmasını fırsat bilen bu Türki unsurlar içerisinde öncü olarak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanı olarak görev yapan Naki Keykurun⁴³, Reisi Ali Rıza Muhammedov adlı bir Kazanlı, başkatibi Cevad Ali Rıza Bey, Yüzbaşı Hamza İzzet Hakkı, Ziyetullah Nasırov, Ayaz İshaki Bey, Hadi Maksudi Bey’in esirlere büyük faydası görülmektedir.⁴⁴ Bu zorlu dönemde Türk esirlere yardımcı olmaya çalışanlar arasında bir de memleketteki aileleri yer almaktadır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla Rusya’da bulunan Türk esirlere memleketlerinden içerisinde para bulunan mektup ve ihtiyaçları için koliler gönderilmekteydi. Ancak bu mektup ve koliler sansüre tabi tutulma zorunluluğu bulunmasına rağmen, sansüre aykırı olmayanlar dahi Türk esirlere ulaşımı sağlanmamaktaydı.⁴⁵

40 Akçura, ...*Rapor*, s. 55.

41 Karataş, *age.*, s. 67.

42 Akçura, ...*Rapor*, 28-29. Bizim tespitlerimize göre, Türk esirlere yardım için oluşturulan cemiyetlerin sayısı 16’dan fazladır.

43 Mahmut Akkor, “I. Dünya Savaşı Döneminde Kafkasya’da Bulunan Türk Esirleri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C II, Özel Sayı Eylül 2017, s. 54.

44 Kurat, *age.*, s. 447.

45 BOA.HR.SYS. 2251/52; Özçelik, *age.*, s. 79.

Sonuç

Netice itibariyle, Rusya'da meydana gelen devrim esasen bütün ülkeyi tesir altına almıştır. Ancak kamplardaki esirlerin durumunu daha da zorlaştırdığı konusunda hem fikiriz. Rus askeri mekanizmasının bozulması ile esir kamplarına yiyecek ve içecek gönderilememekte idi. İhtilal sonrası esirler oldukça zor günler geçirmelerine rağmen, Türklerin durumu Hilal-i Ahmer Cemiyeti temsilcisi Yusuf Akçura ve yerli Müslüman ahali tarafından gördükleri yardımlar sayesinde, durumlarının bir dereceye kadar düzeldiği bilinmektedir.

Anlaşıldığı üzere, yapılan araştırmada Rus Bolşevik ihtilali öncesinde başlayan ekonomik değişim sürecinin ardından ortaya çıkan ihtilal ve sonrasında bölgede yaşayan esir Türkler üzerindeki etkileri ve sonuçları ön plana çıkarılarak, yaşanan olaylar tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE).

Resmi Raporlar

Rusya Üserası Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, Matbaa-i Orhaniye, Dersaadet 1335/1919.

Gazeteler

Sabah, Vakit

Araştırma ve İncelemeler

Acar, Kezban, “1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XIII/24, 2008.

Akkor, Mahmut, “I. Dünya Savaşı Döneminde Kafkasya'da Bulunan Türk Esirleri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C II, Özel Sayı, 2017.

Arslan, Nebahat Oran, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Aşırılı, Akif, *Nargin Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013.

Ataman, Halil, *Harp ve Esaret Doğu Cephesi'nden Sibiryaya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Çakıröz, Raci, “Türkistan'da Türk Subayları”, *TDTD*, İstanbul 1 Ocak 1987.

Carr, Edward Hallett, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, C II, İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Devlet, Nadir, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Meclisi (İç Rusya ve Sibiryaya Müslüman Türk*

Tatarlarının Millet Meclisi-1917-1919), Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1998.

Erbuğ, Merih Baran, *Kayıbolan Yıllar Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış-Sibiryaya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı*, Vadi Yayınları, Ankara 2007.

Erdoğan, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Mevsimsiz Yayınları, Ankara 2007.

Görgün, Bedrettin, *Bir Gemi Kâtibinin Esaret Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

İybar, Tahsin, *Sibirya'dan Serendib'e*, Ulus Basımevi, Ankara 1950.

Karal Akgün Seçil-Uluğtekin Murat, *Birinci Dünya Savaşı'nda İskandinavya'dan Sibirya'ya Hilal-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoğlu Yusuf*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

Karataş, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı Sonrası Rusya'da Esaret Yılları Yusuf Akçura*, Altın Post Yayıncılık, Balıkesir 2012.

Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

Kodaman, Bayram, "Bolşevik İhtilali ve Türkiye", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 25, Mayıs 2012.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

Latif, İhsan, *Bir Serencam-ı Harp*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Ölçen, Mehmet Arif, *Vetluga Irmağı Kafkas Cephesi'nde Sankamış ve Sonrası 1916-1918*, Ümit Yayınevi, Ankara 2006.

Özçelik, Mücahit, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Yabancı Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Sadıkov, Ramin, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/48, 2010.

Taşer, Mustafa Fevzi, "Cepheden Cepheye Esaretten Esarete", Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.

Taşkıran, Cemalettin, *1. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Tonguç, Faik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

Uygur, Tülin, *1. Dünya Savaşı'nda Esir Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

